

NAGRADNI TEMAT ZA MLADE KRIMINOLOGE

UDK: 343.26

doi: 10.5937/crimen2203304D

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 12.09.2022. / 28.11.2022.

Milica Đurđević*

KAZNA ZATVORA U 21. VEKU**

Apstrakt: U radu se analiziraju savremene karakteristike kazne zatvora. Autorka najpre polazi od ukazivanja na trend kaznenog populizma koji za sobom povlači niz negativnih posledica po čitav društveni sistem, a potom analizira pet glavnih teza koje se odnose na kritike ove krivične sankcije koje je izdvojio Foucault, sa nastojanjem da utvrdi – da li se danas u eri globalnih integracija, sve zvučnijih proklamacija zaštite ljudskih prava i sloboda i samoproklamovanim demokratskim društvima nešto promenilo? Drugi deo rada posebno je posvećen razmatranju pozitivnih i negativnih efekata kazne doživotnog zatvora, kao novouvedene kazne u sistemu krivičnih sankcija Republike Srbije, sa osvrtom na pojedina uporednopravna rešenja.

Ključne reči: kazna zatvora, doživotni zatvor.

UVOD

U prvoj deceniji XXI veka zapaža se konstantno širenje i zaoštavanje krivično-pravne represije. Ono na šta se ranije uglavnom gledalo kao na eksces zakonodavca, postaje glavna karakteristika savremenog krivičnog prava.¹

Razočarenje u koncept rehabilitacije (*nothing works*), sveprisutnost masovnih medija koji su zločin učinili svakodnevnicom, globalizacija i razvoj tržišne ekonomije uvrstili su retoriku kaznenog populizma u politički diskurs. Političari o zločinu govore na nov, emotivno nabijen način. Pitanja krivične pravde i kaznene politike se više ne mogu bezbedno poveriti stručnjacima, već postaju ključni politički prioritet – onaj koji može da uzdigne ili prekine političku karijeru.²

Porast kaznenog populizma počinje da demonizuje zločince kao opasne i nepopravljive autsajdere i kao takav daje novi legitimitet nizu simboličnih i drakonskih kaznenih praksi, poput čuvenog „three strikes and you're out“ koji predviđa

* Studentkinja Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, djurdjevicm007@gmail.com.

** Prvonagrađeni rad na sedmom Nagradnom tematu za mlade kriminologe koji organizuje Sekcija za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu.

1 Z. Stojanović /2011/: Krivično pravo u doba krize, *Branič*, n° 1–2, p. 28.

2 T. Newburn /2017/: *Criminology*, Routledge, 3rd edition, New York, p. 344.

doživotne kazne za recidiviste.³ Istovremeno, široka reforma vladinih strategija na polju socijalne politike – poput odustanka od principa države blagostanja, privatizacija i deregularizacija tržišta, te neoliberalni pristup životnim pitanjima poput zdravstvene zaštite, obrazovanja, stanovanja i sl., narušila je fordističko-kejnzijanski kompromis, produbljujući socijalne podele na liniji klase, rase, etničke pripadnosti i nacionalnog porekla.⁴ Takve prakse postepeno su dovele do, danas već alarmantne, prenatrpanosti zatvorskog sistema, u kojoj se posebno zapaža velik broj pripadnika marginalizovanih društvenih grupa u odnosu na opštu populaciju – crnaca i latino-amerikanaca u SAD, imigranata u Evropi, Aboridžina u Australiji.⁵

U ovakvom konceptualnom okviru ističe se i nova, *diverzijska funkcija* zatvora, koja služi da preusmerava naš fokus od onih koji se nalaze na vlasti. Zatvor je vidljiva, glomazna mašinerija, koja služi da pokaže da neoliberalna država radi nešto sa kriminalom i tako skreće pažnju što sa svojih neuspeha da pruži socijalnu sigurnost, ali i posebno od delatnosti ekonomskih elita koji predstavljaju prave izvore značajne društvene štete.⁶

U nastojanju da prošire upotrebu kazne zatvora, političke elite često se kriju iza „punitivno nastrojene javnosti.“ Činjenica je da je fokus javnog mnjenja na polju kriminalne politike izuzetan. Razlog za to najviše pronalazimo u uticaju tzv. četvrte grane vlasti – medija. Osim što kroz literaturu i filmove bude maštu, i možda, neki naš najdublji kriminalni potencijal, način na koji mediji izveštavaju o kriminalu utiče na percepciju zločina u javnosti, strah od zločina i podršku retributivističkim kaznenim politikama.⁷ Publika je bombardovana, kako činjeničnom, tako i izmišljenom prezentovanju retkih zločina, kao što su serijska ubistva i otmice dece. Prikazivanjem netipičnog kao tipičnog nastoji se pogoršati anksioznosti javnosti i skrenuti pažnja sa uobičajenih krivičnih dela, poput uličnog i korporativnog kriminala, ili zlostavljanja dece u okviru porodice. Ovo nije slučajnost. Između masovnih medija i političke scene postoji jedan simbiotski odnos, koji je ilustrovan podrškom koju su prvi pružali drugima u pitanjima reda i zakona.⁸

Uprkos tome, pogrešno je tvrditi da je javno mnjenje danas preterano punitivno nastrojeno. Brojna istraživanja pokazala su upravo suprotno – otvorenost i podršku javnog mnjenja prevenciji i rehabilitaciji.⁹

Retributivistička filozofija ima svoje posledice koje se, između ostalog, ogledaju u vrlo visokim troškovima održavanja prenatrpanih zatvora. Prema nekim poda-

3 A. De Giorgi /2013/: Prisons and social structures in late-capitalist societies – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge, p. 34.

4 A. De Giorgi. *ibid.*, p. 42.

5 D. Scott /2013/: *Why prison? Posing the question* – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge, p. 4–7.

6 E. Bell /2013/: The prison paradox in neoliberal Britain – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge, p. 56; „Beda američkog socijalnog sistema i čast američkog zatvora na razmeđu između vekova dve su iste strane političke kovanice“; L. Wacquant /2013/: *Crafting the neoliberal state* – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge, p. 71.

7 W. R. Kelly /2016/: *The future of crime and punishment*, Rowman & Littlefield, Maryland, p. 26.

8 Y. Jewkes /2004/: *Media and crime*, SAGE Publications, London, p. 28, 58.

9 W. R. Kelly. *op. cit.*, p. 133.

cima, jedan osuđenik državu košta oko 20 evra dnevno, odnosno 608 evra mesečno, što je više od prosečne plate u Srbiji.¹⁰ Države su u praksi pronalazile različite načine suočavanja sa ovim problemom. Neke su se okrenule donošenju zakona o amnestiji, koji su se svodili na masovno puštanje zatvorenika pre isteka kazne, druge se okreću novim oblicima institucionalnog tipa tretmana, poput kućnog zatvora ili elektronskog nadzora, dok su se treće okrenule izgradnji privatnih zatvora. Takav „*zatvorsko-industrijski kompleks*“, koji je zamah dobio 80-ih godina prošlog veka, a danas posebno dolazi do izražaja, odlikuje se simbiotskim odnosom vlade i privatnog sektora, tako da obe strane imaju korist od zatvorske industrije – vlada na ovaj način nastoji da obezbedi svoj legitimitet pred biračkim telom, dok privatne kompanije nastoje da maksimizuju profit svojim investitorima, a takođe i same mogu da imaju korist od diverzijskog efekta zatvora, kao načina da skrenu pažnju sa svojih kriminalnih aktivnosti.¹¹ Tako, cena akcija CCA (Corrections Corporation of America) tokom proteklih nekoliko godina porasla je za više od 200%, a u februaru 2014. grupa GEO prijavila je prihod od 1,52 milijarde dolara. Takođe, mnogi ugovori kojima se uređuje funkcionisanje privatnih zatvora, predviđaju donju granicu popunjenosti, koja se kreće oko 80–90% smeštajnog kapaciteta, tako da ukoliko kapaciteti ostanu nepopunjeni, države i dalje ostaju dužne da finansiraju nepopunjena mesta,¹² što dovodi u pitanje glavni argument koji ide u prilog njihovoj izgradnji – motiv rasterećenja državnog budžeta. Nastojanje privatnih zatvorskih kompleksa da maksimizuju profit lako dovodi do pada kvaliteta usluga koje se pružaju osuđenima, a stvara probleme i na planu kontrole izvršenja ugovornih obaveza, s obzirom na to da je Savezni ustavni sud u SAD konstatovao da privatne korporacije ne mogu biti odgovorne za slučajeve ustavnih kršenja prava osuđenih lica pod njihovom kontrolom, nego samo pojedini službenici koji su takva kršenja preduzimali. Ovim je pravna zaštita osuđenika u privatnim zatvorima svedena na pokretanje parničnog postupka i otvorila pitanje nejednakog pravnog položaja osuđenih koji se nalaze u privatnim i državnim zatvorima.¹³

Pitanje da li ispunjava svoja očekivanja ne odnosi se samo na privatne, već i na zatvore uopšte. Kritika zatvora i ukazivanje na negativne posledice korišćenja ove krivične sankcije javila se još u 18. veku, gotovo odmah po njenom nastanku. Foucault te kritike svodi na pet glavnih teza.¹⁴ Da li se nešto danas, u eri globalnih integracija, sve zvučnijih proklamacija zaštite ljudskih prava i sloboda u samoproklamovanim demokratskim društvima, nešto promenilo?

- Zatvor ne smanjuje stopu kriminaliteta?

Jedan od razloga za uvođenje oštrog odgovora na zločin bila je tvrdnja da zatvor smanjuje stopu kriminaliteta. Tako nešto do danas nije empirijski potvrđeno.

10 Đ. Đorđević /2015/: *Preopterećenost zatvorskih kapaciteta i moguća rešenja ovog problema*, *Revija za Kriminologiju i krivično pravo*, vol. 53, n° 2–3, p. 78.

11 E. Bell. *op. cit.*, p. 63.

12 W. R. Kelly. *op. cit.*, p. 42.

13 N. Mrvić-Petrović /2007/: *Kriza zatvora*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, p. 221, 222.

14 M. Fuko /1997/: *Nadzirati i kažnjavati*, prevod A. A. Jovanović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, pp. 257–261.

Statistički podaci u Srbiji pokazuju relativnu stabilnost stope kriminaliteta. Ukoliko pođemo samo od analize prijave krivičnih dela, koje bi trebalo da najvernije oličavaju ličnu predstavu građana o tome koliko su izloženi kriminalu, možemo da uočimo da su iste relativno stabilne i ne pokazuju značajnija odstupanja. Na primer, broj podnetih krivičnih prijava protiv punoletnih lica 2001. godine bio je 93 431, za 2009. godinu 100 026, a za poslednju dostupnu, 2018. godinu, ovaj broj iznosi 92 876.¹⁵

Jedan od razloga zašto ovi empirijski nepotvrđeni stavovi opstaju i danas jeste, između ostalog, postojanje jedne raširene zablude, da „zaključavanjem zločinca zaključavamo i zločin“. Ovo je mahom netačna pretpostavka jer se u mnogim slučajevima javlja svojevrsni efekat supstitucije. Kada policija uhapsi trgovca drogom, trgovina drogom se neće obustaviti. Verovatniji scenario je da će neki novi trgovac stupiti na njegovo mesto. Isti efekat se javlja i u slučaju bandi.¹⁶

- Zatvor pospešuje udruživanje prestupnika i pruža osnov za buduća saučestništva?

Paralelno sa zakonskim pravilima i pravilima o kućnom redu koji regulišu funkcionisanje zavoda i koje kao takve nazivamo formalnim pravilima, kao reakciju na brojne deprivacije i uslove života u ovakvoj jednoj totalnoj ustanovi javlja se i neformalni sistem koji predstavlja ukupnost odnosa između samih osuđenih lica koja su primorana da protiv svoje volje borave u jednoj veštački stvorenoj sredini.¹⁷ Ovakva zajednica predstavlja veštački stvorenu društvenu sredinu u kojoj deluju brojni faktori koji otežavaju, a često i onemogućavaju sprovođenje procesa prevaspitanja.¹⁸

Kao njene najznačajnije vrednosti ističu se grupna kohezija i uzajamna solidarnost, te istaknuta lojalnost grupi. Dolaskom u zatvor, osuđenici ne gube samo svoju slobodu već i društvene uloge koje su do tada imali i upravo kroz ovakve oblike udruživanja nastoje da povrate samopouzdanje, samopoštovanje i osećaj pripadnosti društvenoj grupi – jer osuđena lica lišena su slobode, ali ne i ostalih ljudskih potreba, želja i osobina. Njihov vrednosni sistem inkorporisan je u odgovarajuća pravila ponašanja koja čine „zatvorenički kodeks“ i imaju snagu običajnih pravila kojima se regulišu odnosi samih osuđenika i njihov odnos prema formalnom sistemu.¹⁹

Iako na prvi pogled zvuči paradoksalno, jedna od glavnih vrednosti osuđeničke zajednice je i očuvanje mira i stabilnosti u zatvoru.²⁰ Štaviše, kao odgovor na loše stanje u zatvorima, nasilje i zloupotrebu autoriteta nastala je i Prva Komanda

15 Bilten Republičkog zavoda za statistiku iz 2019. godine i Statistički godišnjak Republike Srbije iz 2002. godine. Naravno, za potpunu analizu bilo bi potrebno izvršiti poređenje broja inkriminacija, strukture krivičnih dela i promene demografske strukture, pre svega masovnu imigraciju stanovništva, o čemu se ne može doneti potpun zaključak pre sprovođenja popisa stanovništva koji je planiran za narednu godinu.

16 W. R. Kelly. *op. cit.*, p. 58.

17 Đ. Ignjatović /2018a/: *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, p. 184.

18 F. Mirić /2012/: *Zatvorenički društveni sistem sa posebnim osvrtom na zajednicu maloletnih osuđenika*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu – Savremene tendencije u razvoju pravnog sistema Republike Srbije*, n° 60, Niš, p. 68.

19 F. Mirić. *ibid.*, p. 73.

20 F. Mirić. *ibid.*, p. 73.

Glavnog grada (R.S.S.) u Sao Paulu, jedna od najpoznatijih zatvorskih bandi, nakon zatvorske pobune u kojoj su specijalne snage bezbednosti usmratile više od 100 ne-oružanih zatvorenika, na šta je javnost mlako reagovala.²¹

Postojanje neformalnog osuđeničkog sistema u zatvorima u Srbiji nedovoljno je istraženo. Krstić, proučavajući pisma zatvorenika u valjevskom zatvoru, ukazuje na podelu na *kolektivce* /„Pa ko može da me gotivi, može samo iz strahopoštovanja./.../ Mi se pitamo za sve, drugi mogu samo da slušaju“/ i *marginalce* /„Ovde ti je pravilo: ako si u kolektivu ispravan si momak i imaš sve, ako si sam i nećeš da budeš sa njima odmah te drugačije gledaju.....Ja sam ostao sam jer neću da dobijem robiju na robiju“/.²²

Kao što osuđenici imaju svoja neformalna pravila, tako i zaposleni u kaznionicama imaju svoj neformalni sistem koji odudara od formalnog i koji se prvenstveno zasniva na demonstraciji sile prema osuđenima.²³ Dahn Shaulis, koji je neko vreme radio kao zatvorski čuvar u Nevadi, u svojim pričama navodi da su on i kolege prilikom početne obuke primili dve poruke – jednu zvaničnu, koja se odnosila na zabranu upotrebe sile, poštenje i doslednost u delanju, dok je druga, neformalna i suptilna, predstavila zatvorenike kao „ološe“, koji se moraju držati pod kontrolom na bilo koji način.²⁴

Neformalni sistem postoji u svakoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija i neminovno je da one i danas pružaju osnove za buduće kriminalne saradnje i saučesništvo. To je posebno jasno vidljivo u Kodeksu R.S.S., gde se govori o *Dopri-nosima onih koji su na slobodi braći u zatvorima*, pod pretnjom smrtne kazne.²⁵ Ipak, umesto da negiramo postojanje ovakvih paralelnih sistema i pustimo ih da se nesmetano razvijaju i jačaju, trebalo bi da razmislimo o tome kako da ih iskoristimo u našu korist i tako probamo da neutralizujemo neke njegove negativne efekte, istovremeno ističući pozitivne. Moglo bi se govoriti o dopuštanju nekih oblika formalnog organizovanja zatvorenika koji bi bili ravnopravni partner sa formalnim sistemom zatvorske uprave, sa težnjom da zajedničkim snagama poboljšaju život u zatvorima u Srbiji.²⁶

- Stvara bedu porodici

Danas, u uslovima tržišne privrede i kapitalističke ekonomije, neminovno je da zatvaranje ekonomski produktivnog člana porodice može izuzetno da utiče na opstanak iste. Brakovi bez dece, prema nekim podacima, razvode se u 70% sluča-

21 V. Delibašić /2012/: Neformalni zatvorski sistem u Brazilu, *CRIMEN – časopis za krivične nauke*, n° 2, p. 247. Iako i sam R.S.S. predstavlja u osnovi jednu kriminalnu organizaciju, zanimljivo je da njihovi članovi ne dozvoljavaju pristup u zatvore koje kontrolišu izvršiocima pojedinih krivičnih dela koje ni sama organizacija ne odobrava, poput silovanja, zločina protiv dece i članova porodice i sl.

22 Ž. Krstić /2002/: Zatvorsko duplo dno, *Sociologija*, vol. 44, n° 3, Beograd.

23 Đ. Ignjatović /2018b/: Kontroverze kazne zatvora i ustanova za njeno izvršenje, *Sociologija*, vol. 60, n° 4, p. 760.

24 D. Shaulis /2008/: Prison stories, *Justice Policy Journal*, vol. 5, n° 1, p. 8.

25 V. Delibašić. *op. cit.*, p. 245.

26 V. Delibašić. *ibid.*, p. 248.

jeva, dok se stigma koja prati osuđenika u zajednici proširuje i na članove njegove porodice.²⁷ Neki osuđenici su čak naveli da su članovi njihovih porodica bili fizički napadnuti na ulici zbog njihovog dela.²⁸

- Uslovi zatvorenika na slobodi i povrat

Iako su sve postavljene teze međusobno vrlo blisko povezane, integralnost kod ove dve je posebno naglašena, te možemo da ih zajedno razmotrimo. Naime, jedan od indikatora efikasnosti uspešnog prilagođavanja životu na slobodi jeste upravo izostanak recidiva. U tom pogledu, s obzirom na visoke procenete povrata po otpuštanju, možemo da zaključimo da se velik broj osuđenika ne snalazi mnogo kada se nađe na slobodi. Na zatvorenike se i dalje, politički i institucionalno, gleda kao na ljude koji su izgubili svoja prava kao građani, a na zatvore kao institucije koje su izdvojene od uobičajenog društva.²⁹

Razlozi za recidivizam su različiti,³⁰ a faktori, kako spoljašnji, tako i unutrašnji, koje možemo da istaknemo su brojni – nezaposlenost, siromaštvo, mentalni poremećaji, bolesti zavisnosti, nestabilan smeštaj... Tako da i prevencija nadilazi uske okvire kaznene politike, počev od očuvanja i stabilizacije porodice delinkventa, njegovo obrazovanje i osposobljavanje za određene poslove, uključivanje u lokalnu zajednicu i dr.³¹ U novijoj literaturi ukazuje se i na posebnu vrstu psihosocijalnog poremećaja, svojevrsnog post-zatvorskog sindroma, koji deli zajedničke osobine sa post-traumatskim stresnim poremećajem, ali je karakterističan za zatvorenike i puštene zatvorenike. Odlikuju ga paranoja, emocionalno umrtvljenje, nepoverenje u druge, vremensko otuđenje i uopšte socijalna i čulna depravacija.³²

Izdržavanje kazne zatvora značajno utiče ne samo na privatni i porodični, već i na profesionalni život osuđenika, budući da duže odsustvo sa rada zbog izdržavanja kazne ima za posledicu prestanak radnog odnosa, nezavisno od njegove i poslodavčeve volje. Nekada poiman kao sredstvo ispaštanja i način okajanja grehova, danas se rad poima kao instrument rehabilitacije, sredstvo za socijalnu i profesionalnu reintegraciju osuđenika po puštanju na slobodu, čime se ublažava rizik ponavljanja krivičnih dela.³³

27 Đ. Ignjatović /2018a/. *op. cit.*, p. 184. Posebno se ukazuje na apsurd da se nečasnim smatra ne izvršeno delo samo po sebi, već sam kontakt sa kaznenom ustanovom, s obzirom na to da uslovno osuđena lica i njihova porodica ne nailaze na slične probleme u sredini iz koje potiču.

28 B. Crewe, S. Hulley, S. Wright /2017/: The gendered pains of life imprisonment, *The British Journal of Criminology*, n° 57, p. 1368.

29 D. Faulkner /2002/: Prisoners as citizens, *British Journal of Community Justice*, p. 11.

30 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u čl. 2 propisuje da se izvršenjem krivičnih sankcija ostvaruje opšta i individualna svrha njihovog izricanja u cilju uspešne reintegracije u društvo.

31 Z. Stevanović, J. Igrački /2011/: Dužina zatvorske kazne i recidivizam, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, n° 1, p. 120.

32 M. Liem, M. Kunst /2013/: Is there a recognizable post-incarceration syndrome among released lifers?, *International Journal of Law and Psychiatry*, vol. 36, n° 3–4. Ova studija je ograničenog obima i oslanja se isključivo na podatke dobijene neposredno od osuđenika.

33 Lj. Kovačević /2013/: Zabrana prinudnog rada u međunarodnom pravu, sa posebnim osvrtom na granice obaveznog rada zatvorenika – in: *Kaznena reakcija u Srbiji III deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd, p. 220, 231.

Posebna pažnja pridaje se obrazovanju, pre svega sa ciljem obezbeđivanja konkurentnosti na tržištu rada, a zatim i duševnog oplemenjivanja. Ukazano je da je deindustrijalizacija dovela do propasti muškog, niskokvalifikovanog rada koji tradicionalno traže prestupnici. Novu perspektivu zapošljavanja predstavljaju niskorazredni uslužni poslovi, ali potrebne veštine se razlikuju od onih koje su potrebne za zaposlenje u proizvodnji. Posebno se uočava skeptičnost prestupnika prilikom korišćenja instrumenata finansijskog tržišta.³⁴

Obrazovni tretman u većini zemalja podrazumeva opšte i stručno obrazovanje i neformalno učenje.³⁵ Kao zanimljiv primer neformalnog učenja možemo da navedemo projekat koji se sprovodi u KPZ Sremska Mitrovica od sredine 2017. godine i koji se sastoji u radu sa napuštenim psima smeštenim u azilu unutar zavodskog kompleksa. Ovo je značajan terapijski pristup radu sa osuđenima, koji, osim što ima, kako fizičke benefite, koji se ogledaju u snižavanju krvnog pritiska, zatim psihičke, koji se sastoje u zabeleženom poboljšanju iskazivanja emocija, omogućava osuđenima da steknu sertifikat koji izdaje Fakultet veterinarske medicine Univerziteta u Beogradu i koji im omogućava rad u prihvatilištu za napuštene pse nakon izdržavanja kazne.³⁶

Proces sticanja znanja, iskustava i veština koje utiču na ponašanje i život pojedinca odvija se u svakoj životnoj situaciji. Čovek nešto nauči i kada ne planira, što je od značaja posebno u zatvoru jer razmena znanja i iskustava između osuđenika često dovodi do tzv. negativnog obrazovanja. Stoga, kada nedostaje obrazovanje koje je organizovano, taj prostor ostaje slobodan za „šefove katedri“ iz osuđeničkih kolektiva, a indikator efikasnosti tih „učitelja“ su i povratnici koji su u zatvoru izučili „zanate“.³⁷

Tome pogoduje i okolnost da, iako je zakonom predviđena, mogućnost realizacije postpenalne pomoći u praksi, zbog visokih finansijskih izdataka, vrlo je ograničena. Kako je pomoć pronalaženje zaposlenja, rešenje stambenog pitanja, obezbeđenje lečenja, pružanje materijalne pomoći, započinjanje ili nastavak školovanja potrebno i velikom broju lica koja se nalaze na slobodi, jasno je da je osuđenik uglavnom prepušten sam sebi,³⁸ a rezultat, oličan u globalnom procentu povrata je već poznat.

34 D. R. Fletcher /2011/: The development of working prisons: Transforming inmates from the lumpenproletariat to the contingent workforce?, *British Journal of Community Justice*, vol. 9. Svi ispitanici, osim jednog, nisu imali bankovni račun, ali ističe se da su oni koji su pokušali da ga otvore u tome bili uspešni.

35 Lj. Ilijić /2016/: *Uticao obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju rizika kod osuđenih lica*, doktorska disertacija, Beograd, p. 19.

36 A. Batričević /2019/: *Druga šansa: Rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

37 B. Knežić /2011/: *Zatvorska kazna: Represija i/ili resocijalizacija, Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 335.

38 J. Dragojlović /2014/: *Problem reintegracije bivših zatvorenika u društvenu zajednicu, Kultura polisa*, vol. 11, n° 25.

1. KAZNA DOŽIVOTNOG ZATVORA

Zbog svojih specifičnosti, kaznu doživotnog zatvora razmatramo odvojeno. Doživotna kazna zatvora pre svega se javila kao zamena za smrtnu kaznu koja, za razliku od smrtne kao „prirodne“ predstavlja svojevrsnu „građansku“ smrt.³⁹ Doživotna kazna zatvora u svom čistom obliku, kao što je primetio sudija Stevens u slučaju *Solem v. Helm*, sa smrtnom deli jednu važnu zajedničku karakteristiku, a to je da prestupnik nikada neće povratiti svoju slobodu.⁴⁰ Ipak, za razliku od smrtne, kazna doživotnog zatvora samo se povremeno pojavljuje kao kontroverzno pitanje kaznene politike. U literaturi se ističe da je jedan od glavnih razloga za to, kako u javnosti, tako i među penolozima – nejasnoća – šta doživotni zatvor zaista podrazumeva?⁴¹ Srž ove problematike dočarao je Lord Mustil u Engleskoj u predmetu *Doody* ukazavši na to da je kazna doživotnog zatvora specifična po tome što sudija kada je izriče ne podrazumeva nužno kaznu „doživotnog“ zatvora kao takvu. Naglašava da, bez obzira na to što postoje slučajevi da zatvorenik zaista ostaje zatvoren do kraja svog prirodnog života, to nije uobičajen niti nameravan efekat ove kazne, a njeno konačno trajanje neće biti poznato u momentu izricanja jer će, u krajnjem slučaju zavisiti od niza preporuka i izvršnih odluka.⁴² U svetlu ovih saznanja, pre bismo mogli da govorimo o kazni lišenja slobode relativno neodređenog trajanja.⁴³

U većini nacionalnih krivičnopravnih sistema doživotni zatvor predstavlja najstrožu represivnu meru koja može biti primenjena prema učiniocu krivičnog dela. Svega nekoliko država članica Saveta Evrope ne poznaje kaznu doživotnog zatvora.⁴⁴ Do skoro smo ovde ubrajali i našu zemlju. Najnovijom novelom Krivičnog zakonika, bez održane javne rasprave, bez opravdanja na polju stanja kriminaliteta, uz tipične konstrukcije koje dovode do spirale moralne panike („nevina deca“, „monstrumi“, „predatori“ i sl.) i pritisak medija, 17 godina nakon ukidanja smrtne kazne, Republika Srbija je u svoj sistem krivičnih sankcija uvrstila i kaznu doživotnog zatvora i time i zamenila kaznu zatvora u trajanju od 30 do 40 godina.

Ipak, nismo usamljen slučaj. Slične inicijative za uvođenje kazne doživotnog zatvora primećene su poslednjih godina u Meksiku, zatim Kolumbiji, gde je pokrenuta inicijativa za izmenu Ustava sa ciljem da se dopuste doživotne kazne, a pritisak javnosti posebno se odnosio na zločine prema maloletnicima. U izveštaju Odbora

39 D. van Zyl Smit /2002/: *Taking life imprisonment seriously in national and international law*, Kluwer Law International, Hague, The Netherlands. „Zatvor je njihovo groblje, ćelija u devet stopa njihov grob. Njihova sloboda počiva u ime pravde. U stvari, oni daju svoj civilni život za prirodni život koji su oduzeli. Nijedan zločinac ne zaslužuje oštriju kaznu od ove.“, D. van Zyl Smit /2002/. *op. cit.* p. 71.

40 D. van Zyl Smit /2002/. *ibid.*, p. 16.

41 D. van Zyl Smit /2006/: *Life imprisonment: Recent issues in national and international law*, *International Journal of Law and Psychiatry*, vol. 29, p. 405.

42 R v Home Secretary, Ex parte Doody, 1994: 549H – 550B, prema: D. van Zyl Smit /2006/. *ibid.*

43 B-D. Meier /2015/: *Strafrechtliche Sanktionen*, Berlin-Heidelberg, pp. 98–99, prema: I. Đokić /2016/: *Reforma kazne zatvora u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije – Kazna zatvora u dugom trajanju ili doživotni zatvor?*, *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (poglavlje 23 – norma, praksa i mere harmonizacije)*, LVI redovno godišnje savetovanje udruženja, Intermex i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, p. 228.

44 I. Đokić. *ibid.*, p. 225

za kriminalnu politiku oštro je zaključeno da ova inicijativa nije izraz dobre kriminalne politike koja bi bila u skladu sa demokratskim principima, već isključivo oblik populizma ili kaznene demagogije.⁴⁵ Sličan epilog odigrao se i u Ekvatoru, kada je inicijativu glatko odbio ondašnji predsednik Rafael Correa.⁴⁶

Trend rasprave o uvođenju kazne uočen je i u nama nešto bližem geografskom i socio-kulturnom ambijentu. 2008. godine Slovenija, a 2014. godine Španija u svoj sistem krivičnih sankcija uvrstile su kaznu doživotnog zatvora. Do kraja 2016. godine, ni u jednoj od pomenutih zemalja ista nije izrečena.

U literaturi razlikujemo više vrsta kazni doživotnog zatvora. Kazna doživotnog zatvora, pod kojom se podrazumeva takva kazna gde je moć puštanja zatvorenika nedostupna i samom vrhu izvršne vlasti, jedina potpuno verodostojna svog imena i predmet podrške pojedinih teoretičara, poput Beccaria, u praksi je – najređa. Poznaju je neke države SAD, Honduras, Haiti – u slučaju veleizdaje, kao i Izrael – u slučaju ubistva premijera iz ideoloških razloga.⁴⁷

Sa druge strane, kao dijametralnu suprotnost, imamo i slučajeve poput Portugalijske, gde je kazna doživotnog zatvora izričito zabranjena Ustavom, te Norveške čije zakonodavstvo ovu kaznu ne poznaje. Zanimljivo je da je u Španiji, do uvođenja ove sankcije u sistem krivičnih sankcija, postojao uvrežen stav prema kome je Ustavom garantovano pravo zatvorenika na resocijalizaciju nespojivo sa kaznom doživotnog zatvora jer se državi ne može poveriti tolika vlast nad građaninom. Koncept resocijalizacije prihvaćen je danas u nemačkoj sudskoj praksi, s tim da je ovde usvojen drugačiji pogled prema kome, sama po sebi, kazna doživotnog zatvora nije neustavna, ali je potrebno postojanje zakonom ustanovljenog jasnog postupka kojom bi se regulisao postupak puštanja zatvorenika na slobodu.⁴⁸

Ipak, razlog zbog koga tako mali broj država predviđa kaznu doživotnog zatvora bez mogućnosti puštanja, odnosno makar razmatranja puštanja na slobodu, nije (samo) prosvećenost istih i briga o svojim građanima. Velik značaj na tom polju ima i praksa Evropskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP). U slučaju *Kafkaris vs Curpus* iz 2008. ESLJP je konstatovao da je doživotna kazna sa koje prestupnik nema izgleda da bude pušten sa slobode protivna članu 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima, odnosno zabrani mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja. Pritom, nije dovoljno da perspektiva puštanja na slobodu postoji samo *de iure*, već je neophodno da i *de facto* aspekt bude ispoštovan.⁴⁹ Jedan od značajnih slučajeva u ovoj materiji je i *Vinter and others v. the United Kingdom*, u kome je

45 D. van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *Life imprisonment: a global human right analysis*, Harvard University Press, First printing, p. 310.

46 "...u njihovim uskim umovima i dušama. Oni [autori predloga] ne razumeju da nam ne treba više represije, već više pravde, više jednakosti, više mogućnosti..." D. van Zyl Smit, C. Appleton. *ibid*, p. 311.

47 D. van Zyl Smit, C. Appleton. *ibid.*, p. 45.

48 D. van Zyl Smit /2010/: *Outlawing irreducible life sentences: Europe on the Brink?*, *Federal Sentencing Reporter*, vol. 23, n° 1, p. 40. U značajnoj odluci iz 1977, Nemački Savezni ustavni sud konstatovao je da je doživotna kazna nespojiva sa poštovanjem ljudskog dostojanstva ukoliko bi mu uskraćivala nadu da će ikad biti pušten.

49 D. van Zyl Smit, P. Weatherby, S. Creighton, *Whole life sentences and the tide of European human rights jurisprudence: What is to be done?*, *Human Rights Law Review*, vol. 14, p. 60.

Veliko veće presudilo da sva lica kojima je izrečena kazna doživotnog zatvora imaju pravo na oslobađanje i preispitivanje kazne posle izvesnog vremenskog perioda, koji nije duži od 25 godina. Naglašen je značaj reintegracije, u smislu socijalne readaptacije, a ne uskih pojmova prisilnog lečenja koji su ranije praktikovani, te omogućavanje nade zatvorenicima da će jednog dana ipak izaći na slobodu kao neophodnog aspekta humanog postupanja.⁵⁰

Slučaj koji bi potencijalno mogao da nam ukaže na dalji pravac rezonovanja ESLJP jeste *Khamtokhu and Aksenchik v. Russia* iz 2017. godine. Ruski zakon je specifičan po tome što zabranjuje izricanje kazne doživotnog zatvora ženama. U ovom slučaju, dva muškarca optužena za ubistvo pokušala su da ospore svoju osudu pozivajući se na princip zabrane diskriminacije. Iako je istakao da nema naučnih saznanja kojima bi se opravdalo ovakvo postupanje, sud nije konstatovao kršenje čl. 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima, diskriminacije na osnovu pola, svestan da posledica verovatno ne bi bila ta da se onemogućiti izricanje ove kazne muškarcima, već bi se u opseg lica kojima je moguće da se ista izrekne uključile i žene. Sudija Turković je ovom prilikom istakao da sud možda nije prepoznao međunarodni trend ni u korist, ni protiv ukidanja kazne doživotnog zatvora, ali je indikativno to što je izuzeće od doživotnog zatvora posredno identifikovao kao progresivnu penološku praksu.⁵¹

Nesporo je da kazna doživotnog zatvora ima svoje prednosti. Prednosti oko kojih u literaturi postoji saglasnost odnose se na njenu simboličku funkciju, je da ona može adekvatnije da izrazi težinu krivičnog dela i stepen krivice učinioca,⁵² te da će pri donošenju odluke o kojoj će je izreći sudije biti posebno oprezne. Nadalje, ona nužno znači onesposobljavanje osuđenog i zaštitu društva za vreme dok se lice nalazi zatvoreno, i to na način da „ukoliko zabrljate, ipak niste oduzeli nečiji život.“⁵³ Štaviše, sa aspekta onesposobljavanja, kazna doživotnog zatvora posmatra se i kao sigurnija sankcija od smrtne, s obzirom da potonju karakteriše visok broj uspešnih žalbi.⁵⁴ Neki autori istakli su i značaj njenog propisivanja sa aspekta generalne prevencije, mada je domen ove tvrdnje ograničen.⁵⁵

Ipak, i neki abolicionisti bili su kritični prema doživotnoj kazni, ukazujući na to da je i ona sama po sebi „nerazumno ozbiljna“, da oduzima zatvoreniku dostojanstvo i želju za životom i da ga svode na čekanje da ga smrt oslobodi.⁵⁶ Ukazivalo se i na to da ona stvara čitav sloj pojedinaca, novu klasu nasilnih „superzatvoreni-

50 D. van Zyl Smit, P. Weatherby, S. Creighton. *ibid.*, p. 61.

51 D. van Zyl Smit, C. Appleton. *ibid.*, pp. 122–124.

52 G. P. Ilić /2019/: Marginalije o kazni doživotnog zatvora, uslovnom otpustu i ljudskim pravima – in: *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd, p. 125.

53 C. Appleton, B. Grover /2007/: The pros and cons of life without parole, *The British Journal of Criminology*, n° 47, p. 605.

54 C. Appleton, B. Grover. *ibid.*, p. 603.

55 Đ. Ignjatović /2019/: Kazna doživotnog zatvora – Razlozi uvođenja i osvrt na rešenja u poslednjoj Noveli Krivičnog zakonika, *Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu – izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*, LIX redovno godišnje savetovanje, Intermex i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, p. 126.

56 C. Appleton, B. Grover. *op. cit.*, p. 610. Sudija Levi pri konstataciji da je ova kazna u sukobu sa namibijskim Ustavom.

ka“ koji, s obzirom na to da nemaju šta da izgube, postaju potpuno van kontrole.⁵⁷ Neka nova istraživanja osporila su i ove tvrdnje. Toman *et al*, sa Univerziteta južne Floride u svom istraživanju objavljenom 2015. godine ukazali su na nelinearan odnos između dužine izrečene kazne i nedoličnog ponašanja zatvorenika. Polazeći od dostupnih izveštaja i ranijih stavova u doktrini, skrenuvši pažnju i na to da će svakako doživljaj kazne zavisiti i od individualnih karakteristika pojedinca, oni su utvrdili opštu pravilnost – da je broj disciplinskih prestupa veći na početku izdržavanja kazne, kao posledica početnog prilagođavanja na uslove zatvorskog života, kao i kod lica osuđenih na kratkotrajne kazne zatvora, te kod mlađih u odnosu na starije osuđenike. Istakli su da osuđenici na dugotrajne kazne zatvora vremenom počnu da posmatraju zatvor kao svoj novi dom i nastoje da stvore mirno okruženje bez konflikta. Stoga, suprotno raširenom mišljenju, oni se navode kao izuzetno mirna kategorija zatvorenika.⁵⁸

Verovatno najveća diskusija vezana za osobine ove kazne pavela se oko nje (ne)humanosti. Dok se u nekim slučajevima kvalifikuje kao krucijalna povreda ljudskog dostojanstva, u drugim se ističe da može biti i humanija od kazne zatvora ograničenog trajanja koja bi mogla da dovede do toga da osuđenik u poznim godinama bude pušten na slobodu, bez sredstava za život i percepcije za zaposlenje, uz prekinute socijalne veze.

U domaćoj literaturi ukazano je da, u najboljem slučaju, između ovakvih aspekata (ne)humanosti i nema suštinske razlike,⁵⁹ što je jedan od razloga za osporavanje njenog uvođenja u naš sistem krivičnih sankcija i njenog kvalifikovanja kao tipičnog primera mešanja politike, medija i emocija u odluke koje treba da donose oni koji su se za to školovali.

U svakom slučaju, ponavljanja argumenata za i protiv ove kazne nikad nije dosta, posebno imajući na umu sporne odredbe našeg zakonodavstva vezane za krivična dela za koja se ne može izreći uslovni otpust, koja su i bila, a ako stanje ostane nepromenjeno – tek će i biti predmet kritike što stručne javnosti, što međunarodne zajednice. Ne samo uvođenje ove kazne, ista je svakako već široko rasprostranjena, već okolnosti pod kojima je doneta, pasivnost stručnjaka, manipulacija javnošću pomoću konstrukcija „*monstruma*“ i skupljanje političkih poena veliki su korak unazad za dosegnuti stepen razvoja demokratije i poštovanja ljudskih prava. Ne sme se zaboraviti da represija nije odgovor na povećanje pravne i opštedruštvene sigurnosti. Još je u XVIII veku Beccaria ukazao da je to najpre podizanje stepena izvesnosti kažnjavanja,⁶⁰ a danas bismo tome mogli, vođeni iskustvima drugih država, dodati odgovarajuću reformu socijalne politike, borbu protiv korupcije, te dostupnost zdravstvene zaštite i drugo.

57 C. Appleton, B. Grover. *ibid.*, p. 604.

58 E. Toman, J. Cochran, J. Cochran, W. Bales /2015/: The implications of sentence length for inmate adjustment to prison life, *Journal of Criminal Justice*, n° 43. Ukazali su i da jedan od negativnih efekata na ponašanje zatvorenika može biti predstava o nelegitimnom delovanju pravosudnog sistema. Naime, duže kazne mogu smanjiti percepciju zatvorenika da se pravosudni sistem prema njima odnosio sa poštovanjem.

59 G. P. Ilić. *op. cit.*, p. 125.

60 Đorđe Ignjatović /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, pp. 20–22, 155.

ZAKLJUČAK

Kao što možemo da primetimo, kritike koje su se ovoj kazni uputile pre čak dva veka i dalje su neprevaziđene. Ovde bi se dobro uklopio citat francuskog književnika Andre Žida, da su „sve reči već rečene, ali kako ih niko ne sluša, treba ih stalno ponavljati.“⁶¹ Uprkos očiglednim i ozbiljnim nedostacima, zatvor opstaje, i to ne uzgredno, već kao centralni stub sistema krivičnih sankcija i gotovo kao sinonim za krivično pravo.

Jasno je da će takvo stanje ostati nepromenjeno i u doglednoj budućnosti. Distinkcija „mi“ – ugledni, poštteni, čestiti, normalni – i „oni“ – poročni, zločinci, bolesni – oduvek je postojala i održavaće se, jer je integralni deo ljudske prirode da se distancira pa i osuđuje ono što joj je strano i nepredvidivo. Međutim, ukoliko zaista želimo da ojačamo javnu bezbednost i smanjimo budžetske izdatke za očigledno neodgovarajuće programe, moramo emocije da stavimo na stranu i u drugoj grupi napravimo distinkciju između onih kojih se sa pravom bojimo i onih na koje smo, jednostavno, ljuti.⁶² Kako je ukazao Mitrović, hipertrofija oštrih kazni u sistemima volontarističke vladavine, uz slabe i neefikasne institucije, obično ne smanjuje stopu kriminaliteta, već samo menja njegove pojavne oblike.⁶³

Zatvor će uvek biti efikasno sredstvo za nepopravljive učinioce, ali je krajnje vreme da prestane da bude i sinonim za mentalne bolnice, rehabilitacione centre i skladišta za beskućnike. Samo će tako *ultima ratio* sankcija *ultima ratio* grane prava postati efikasna u svojoj osnovnoj svrsi.

LITERATURA

- Appleton C., Grover B. /2007/: The pros and cons of life without parole, *The British Journal of Criminology*, n° 47.
- Avramović S. /2018/: *Rhetorike techne – veština besedništva i javni nastup*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Službeni glasnik, Dosije Studio, Beograd.
- Batričević A. /2019/: *Druga šansa: Rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Bell E. /2013/: The prison paradox in neoliberal Britain – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Bilten Republičkog zavoda za statistiku iz 2019. godine.
- Crewe B., Hulley S., Wright S. /2017/: The gendered pains of life imprisonment, *The British Journal of Criminology*, n° 57.
- De Giorgi A. /2013/: Prisons and social structures in late-capitalist societies – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Delibašić V. /2012/: Neformalni zatvorski sistem u Brazilu, *CRIMEN – časopis za krivične nauke*, n° 2, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

61 S. Avramović /2018/: *Rhetorike techne – veština besedništva i javni nastup*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Službeni glasnik, Dosije Studio, Beograd, p. 49.

62 W. R. Kelly. *op. cit.*, p. 134.

63 M. Mitrović /2012/: Politika, etika i dijalektika kažnjavanja u Srbiji – in: *Kaznena reakcija u Srbiji II deo* (Ignjatović Đ., ed.), Pravni Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, p. 86.

- Fletcher D. R. /2011/: The development of working prisons: Transforming inmates from the lumpenproletariat to the contingent workforce?, *British Journal of Community Justice*, vol. 9, Sheffield Hallam University, Sheffield.
- Dragojlović J. /2014/: Problem reintegracije bivših zatvorenika u društvenu zajednicu, *Kultura polisa*, vol. 11, n° 25, Novi Sad.
- van Zyl Smit D. /2002/: *Taking life imprisonment seriously in national and international law*, Kluwer Law International, Hague, The Netherlands.
- van Zyl Smit D. /2006/: Life imprisonment: Recent issues in national and international law, *International Journal of Law and Psychiatry*, vol. 29.
- van Zyl Smit D., Appleton C. /2019/: *Life imprisonment: a global human right analysis*, Harvard University Press, First printing.
- van Zyl Smit D. /2010/: Outlawing irreducible life sentences: Europe on the Brink?, *Federal Sentencing Reporter*, vol. 23, n° 1.
- van Zyl Smit D., Weatherby P., Creighton S. /2014/: Whole life sentences and the tide of European human rights jurisprudence: What is to be done?, *Human Rights Law Review*, vol. 14.
- Dorđević Đ. /2015/: Preopterećenost zatvorskih kapaciteta i moguća rešenja ovog problema, *Revija za Kriminologiju i krivično pravo*, vol 53, n° 2–3, Beograd.
- Đokić I. /2016/: Reforma kazne zatvora u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije – Kazna zatvora u dugom trajanju ili doživotni zatvor?, *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (poglavlje 23 – norma, praksa i mere harmonizacije)*, LVI redovno godišnje savetovanje udruženja, Intermex i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd.
- Faulkner D. /2002/: Prisoners as citizens, *British Journal of Community Justice*, Manchester.
- Fuko M. /1997/: *Nadzirati i kažnjavati*, prevod Jovanović A. A., Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2018a/: *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2018b/: Kontroverze kazne zatvora i ustanova za njeno izvršenje, *Sociologija*, vol. 60, n° 4, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2019/: Kazna doživotnog zatvora – Razlozi uvođenja i osvrt na rešenja u poslednjoj Noveli Krivičnog zakonika, *Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu – izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*, LIX redovno godišnje savetovanje, Intermex i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd.
- Ilijić Lj. /2016/: *Uticaj obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju rizika recidivizma kod osuđenih lica*, doktorska disertacija, Beograd.
- Ilić P. G. /2019/: Marginalije o kazni doživotnog zatvora, uslovnom otpustu i ljudskim pravima – in: *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd.
- Jewkes Y. /2004/: *Media and crime*, SAGE Publications, London.
- Kelly R. W. /2016/: *The future of crime and punishment*, Rowman & Littlefield, Maryland.
- Krstić Ž. /2002/: Zatvorsko duplo dno, *Sociologija*, vol. 44, n° 3, Beograd.
- Kovačević Lj. /2013/: Zabrana prinudnog rada u međunarodnom pravu, sa posebnim osvrtom na granice obaveznog rada zatvorenika – in: *Kaznena reakcija u Srbiji III deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd.

- Knežić B. /2011/: Zatvorska kazna: represija i/ili resocijalizacija, *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Liem M., Kunst M. /2013/: Is there a recognizable post-incarceration syndrome among released lifers?, *International Journal of Law and Psychiatry*, vol. 36, n° 3–4, Elsevier B.V.
- Mirić F. /2012/: Zatvorenički društveni sistem sa posebnim osvrtom na zajednicu maloletnih osuđenika, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu – Savremene tendencije u razvoju pravnog sistema Republike Srbije*, n° 60, Niš.
- Mitrović M. /2012/: Politika, etika i dijalektika kažnjavanja u Srbiji – in: *Kaznena reakcija u Srbiji II deo* (Ignjatović Đ., ed.), Pravni Fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Mrvic-Petrović N. /2007/: *Kriza zatvora*, Vojnoizdavački zavod, Beograd.
- Newburn T. /2017/: *Criminology*, Routledge, 3rd edition, New York.
- Scott D. /2013/: Why prison? Posing the question – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Shaulis D. /2008/: Prison Stories, *Justice Policy Journal*, vol. 5, n° 1.
- Statistički godišnjak Republike Srbije iz 2002. godine.
- Stojanović Z. /2011/: Krivično pravo u doba krize, *Branich*, n° 1–2, Beograd.
- Stevanović Z., Igrački J. /2011/: Dužina zatvorske kazne i recidivizam, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, n° 1, Beograd.
- Toman E., Cochran J., Cochran J., Bales W. /2015/: The implications of sentence length for inmate adjustment to prison life, *Journal of Criminal Justice*, n° 43.
- Wacquant L. /2013/: Crafting the neoliberal state – in: *Why Prison?* (Scott D., ed.), Cambridge University Press, Cambridge.

Milica Đurđević*

PRISON SENTENCE IN THE 21ST CENTURY**

SUMMARY

In this study, we analyze the features of modern imprisonment. The author, first of all, starts by pointing out the trend of penal populism which imposes a series of negative consequences for the entire social system and then evaluates five main theses related to criticism of the criminal sanctions which were indeed raised by Foucault with an aim to determine whether ultimately, today, something has been altered in the era of global integrations, self-proclaimed democratic societies and increasingly loud proclamations for the protection of human rights and freedoms. The following part of the study is committed to contemplating the positive and negative consequences of life imprisonment, as of latterly initiated punishment in the system of criminal sanctions of the Republic of Serbia, with an allusion to sole comparative law solutions.

Keywords: prison sentence, life imprisonment.

* Student of the University of Belgrade – Faculty of Law, djurdjevicm007@gmail.com.

** The first-prized paper at the seventh Award theme for young criminologists organized by the Criminology Section of the Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice.